

Sosiaalipedagogiikan anti vapaalle sivistystyölle

Seppo Niemelä

Kuvaan lyhyesti pohjoismaisen kansansivistyksen, meillä vapaan sivistystyön. Teen katsauksen sivistystyön ja sivistysteorian tutkimukseen ja koulutukseen. Tarkastelen sosiaalipedagogiikan tarvetta vapaassa sivistystyössä sellaisena kuin se ilmenee uusimmassa toimintaa ohjaavan lain tarkoituspöytäkirjässä. Päätän katsauksen tiivistelmään siitä, mitä annettavaa sosiaalipedagogiikalla on vapaalle sivistystyölle.

Kansansivistystyö on pohjoismainen ja samalla niitä kuvaava aikuiskasvatuksen erikoispiirre. Yli vuosisadan ajan se on antanut maiden aikuisväestölle mahdollisuuden omaehtoiseen itsensä kehittämiseen ihmisinä ja vastakehittyneiden demokratioiden kansalaisina. Kansanliikkeiden ylläpitämät kansanopistot (Suomessa 88 kpl) ja opintokeskukset (Suomessa 11 kpl) ovat yhteisiä pohjoismaisia työmuotoja. Suomalaista erityisyyttä on maankattava kansalaisopistojen (188 kpl) kunnallinen järjestelmä. Suomessa vapaaseen sivistystyöhön lasketaan myös kesäyliopistot ja liikunnan koulutuskeskukset. Oppilaitosten yhdistäminen pienentää lukumääriä.

Vapaan sivistystyön vuosisadan rakennustyö on vaikuttava kertomus sivistystahdosta ja sen taustana eläneestä sivistyskäsityksestä. Osin virittäjinä olivat pohjoismaiset ja meillä erityisesti tanskalaiset esikuvat. Suomalaisuusliikkeen humanistisia ytimiä edustaneen kansansivistyksen isän, J. V. Snellmanin, hänen oppilaidensa ja hengenheimolaistensa vaikutus avasi kansakoulujen ohella tietä myös kan-

sansivistystyölle. Snellmanin sivistysajatuksen vaikutus on ilmeinen ensimmäisessä mittavassa kansanvalistusliikkeessämme, nuorisoseuroissa. (Niemelä 2011.)

Työmuodot tavoittavat tilastokeskuksen mukaan yli puoli miljoonaa suomalaista. Osallistumisten määrä on yli kaksinkertainen. Päätoimisten sivistystyön tekijöiden lukumäärä laskee, mutta heitä on kansalaisopistoissa noin 700 ja kansanopistoissa runsaat 900. Näiden lisäksi alalla toimii lähes 30 000 tuntiopettajaa. Jo nyt vapaa sivistystyö on merkittävä sosiaalinen ja kulttuurinen vaikuttaja. Jyri Manninen on tehnyt urauurtavaa työtä sivistystyön vaikutuksen osoittamiseksi kotimaassa ja laajemminkin BeLL-tutkimuksella (benefits of lifelong learning).

Sivistystahdon vaikuttava ilmaus on perustuslain 16. pykälän määräys, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava (i) perusopetuksen ja (ii) muun kuin perusopetuksen ohella jokaiselle mahdollisuus (iii) *kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä*.

Suomi poikkeaa muista Pohjoismaista siinä, että *kansa* poistui työmuodon nimestä vähin äänin viime vuosisadan keskivaiheilla. Muutos heikensi kansansivistyksen omakuvassa oleellista yhteisöllisyyttä. Tosin eräät kansa-käsitteen dimensiot, erityisesti kansa yläluokan vastakohtana (pléthos), kansa sosiokulttuurisena ilmiönä (ethnos) ja kansa poliittisena yksikkönä (demos) antavat myös vapaalle sivistystyölle edelleen yhteiskunnallisen eheys- ja tasa-arvotehtävän, kulttuurien kehittämistehtävän sekä tehtävän varustaa jokainen asukas aktiivisen ja demokraattisen kansalaisuuden välineillä.

Tieteen sivuraiteella

Kansansivistysoppi oli oma oppiaineensa Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa ja sittemmin Tampereella. Opin painopiste siirtyi sotien jälkeiseen aikuiskasvatukseen. Sivistystyön nimi ja muodot säilyivät, mutta vapaan sivistystyön teoriakehitys ja tutkimus Suomessa käytännössä sammuiivat useaksi vuosikymmeneksi. Myös vapaan sivistystyön oma auskultointi ja sen mukana mahdollisuus kehittää

omaa identiteettiä loppui. Opettajankoulutuksessa vapaa sivistystyö on nyt esillä vain Jyväskylän yliopiston aikuiskouluttajan pedagogisissa opinnoissa (APO). Myös sivistystyön painopiste hinautui perustuslain kielellä ilmaistuna itsen kehittämisestä muuhun opetukseen.

Tieteellinen sivuraide vaikeutti sivistystyötä. Vaikka monet täydensivät tietojaan Ruotsissa, Tanskassa ja pohjoismaisessa yhteistyössä, sivistyskäsitteiden hataruus oli ilmeinen vielä vuosisadan vaihteen vuosikymmeninä. Tätä taustaa vasten oli herättävää lukea professori Juha Hämäläisen (2007) nuorisonkasvatusta käsittelevästä tekstistä, että ”sosiaalipedagogiikka perustuu sivistysteoriaan” ja että ”sivistys käsitetään ihmisen kehityspotentiaaliin perustuvaksi inhimillisen kasvun prosessiksi”. Hämäläinen kuvaa perustuslain tavoin sivistyksen ”itsensä kehittämisenä”: ”sivistystä ei voi pakottaa eikä ylipäättään tuottaa ulkopuolelta, vaan se on aina subjektin itsekasvatusprosessi”.

Hämäläinen ei ole näkemyksineen yksin. Bent Madsenin (2001) sosiaalipedagogiikan oppikirja painii puolet sivuistaan sivistyksen käsitteen kanssa ja tekee jaon tavoitteellisen koulutuksen (utbildning) ja sivistysprosessien herättämisen (bildning) välille. Sosiaalipedagogiikka avaa uuden tai paremminkin elpyvän näkökulman myös vapaaseen sivistystyöhön. Se voi tuoda sivistysteorian takaisin sivistystyöhön. Väitöskirjatyöni (Niemelä 2011) yhteydessä aloin käyttää omaehtoiseen oppimiseen aineksia antavien pedagogiikkojen [mm. kokemuksellinen oppiminen (Malinen 2000), dialektinen oppiminen (Gustavsson 1998), konstruktivismi, Paulo Freirestä inspiroituneet pedagogiikat (esim. Rynänen 2011), useat progressiiviset pedagogiikat ym.] kokoavana käsitteenä termiä sivistyspedagogiikka, joka on yleistynyt mm. koulutusohjelmien nimenä. Taustana on jako annetun tavoitteen mukaisiin välitys- ja omaehtoista oppimista tukeviin sivistyspedagogiikkoihin.

Kansansivistyksestä ja -valistuksesta on toki tärkeitä tutkimuksia. Yksi merkkipaalu on Pauli Siljanderin (1982) F. N. S. Grundtvigia ja suomalaista kansanopistoa käsittelevä väitöskirja. Pohjolassa paljon käytettyjä lähteitä ovat Ove Korsgaardin tutkimukset (1997; 2004) tanskalaisen kansanvalistuksen valosta ja kansasta. Hämäläisen ohella sivistysteorian nykytulkinnan kanssa painitaan Oulun koulun kasva-

tustieteessä ja Åbo Akademin Vaasan yksikössä (mm. Uljens 2009). Näille kaikille on yhteistä, että ne poikkeuksena kasvatustieteen valtavirrasta ovat säilyttäneet kosketuksensa mannermaiseen ja saksalaisen kielialueen kasvatustieteeseen. Englannissahan ei ole edes vastinetta sanalle sivistys. Alan monissa historioissa, historiikeissa ja juhlakirjoissa on toki sivuttu myös pedagogisia kysymyksiä (esim. Halme 2003; Virtanen & Marjomäki 2005).

Sivistysteoriaa tarvitaan

Sivistysteorialla on paljon annettavaa Suomen koululle myös laajemmin. Koulumme on – perustuslain ilmaisuin – hyvä antamaan perus- ja muuta opetusta, mutta sen kyky herättää intohimo itsensä kehittämiseen on huono. Pasi Sahlberg (2014) on dramaattisesti kiinnittänyt huomion tähän sanomalla, että perinteisen luokkahuoneopetuksen määrä pitäisi puolittaa ja korvata itsen kehittämistä tukevin toimin. Hän ei käytä sanaa sosiaalipedagogiikka, mutta hänen konkreettisissa ehdotuksissaan on vahva sosiaalipedagoginen, vuorovai-
kutusta korostava ote. Sahlbergin mukaan nykykoulu epäonnistuu pahimmin siinä, että se ei auta nuoria löytämään luovuuttaan ja intohimoaan. Periaatteessa samaan puuttui professori Bengt Holmström (2014), jonka mielestä yliopistomme tuottavat ylikoulutettuja alisuoriutujia. Koulutusjärjestelmän on vallannut usko siihen, että jos ihmiseen työntää opetusteknologian ahtopaineella tietoja ja taitoja, siitä jonkin ihmeen tuloksena syntyy uutta luova innovatiivinen ihminen. Myös yliopistot harjaannuttavat uusimaan sivistyksen saavutuksia, ei uudistamaan niitä.

Sivistyshistoria tarjoaa meille sivistymisen kannalta tärkeitä esikuvia. Silti oleellista on havaita, ettei itse sivistys pysy staattisesti paikallaan. Sivistys on alituisessa muutoksen ja joksikin tulemisen tilassa. Yhtä tärkeää kuin opettaa sivistysten saavutuksia on viedä oppilas mukaan muuttuvan sivistyksen kuohuvaan elämään ja samalla niin, että hän vähitellen oppii antamaan siihen oman panoksensa.

Sivistyspedagogiikka ei vähennä perusopetuksen ja muun opetuksen merkitystä. Kirsti Sivosen (2006) kehittämä jako vieras-, itse- ja yhteisökasvatukseen havainnollistaa asiaa. Maailmassa on paljon asioita, jotka pitää vieraskasvatuksena opettaa, oppia ja osata. Mutta opetus tarvitsee seurakseen sellaisen itsensä kehittämisen tai Immanuel Kantin sanoin itsekasvatuksen, jonka lähtökohtana ovat ihmisen omat potentiaalit. Nämäkään eivät kehity itsestään vaan vuorovaikutuksena dialogissa opettajan ja oppijan ja toisaalta oppijan vertaisryhmän kesken ja niitä tukevan pedagogiikan tukemana. Itsekasvatus ei ole opetuksen tulos vaan Snellmanin (1883) osuvan ilmauksen mukaan sen vastavaikutus. Omaan oivallukseen ja vakaumukseen tarvitaan nykyään kriittisyydeksi sanottu ”epäilyksen syntiinlankeemus”, tuo ”tiedonpuun hedelmän katkera jälkimaku”. Tuloksena tiedon annettu sisältö muuttuu tietävän tavaksi tietää.

Sivistysteorian mukaisen dialogin avainkäsitteitä ovat opettajan ja oppilaan vastavuoroinen *tunnustaminen*, jossa he tunnustavat toisensa tasa-arvoiseen itsemäärittelyyn kykenevinä persoonina, *sivistyksellisyys* eli yksilön tarkoituksellinen, tulkitseva ja aktiivinen maailmasuhde sekä *itsetoiminnallisuuden* sysäys, odotus tai vaatimus; oleellista on saada liikkeelle kasvavan itsetoiminnallisuus ja siitä kumpuava omaehtoinen kiinnostus, luovuus ja toimintakyky. Sivistysopettaja tietää, ettei kannettu vesi kaivossa pysy eikä kukko käskien laula. Vertaisryhmän käymän dialogin – Snellmanin sanoin toverikasvatuksen – osuus on sivistysprosessissa keskeinen. Vertaisyhteisöön perustuvat myös kansansivistyksen pohjoismaiset innovaatiot, kansanopistojen internaattipedagogiikka ja opintokeskusten opintopiiri. (Niemelä 2013; 2011, 203–208.)

Sivistys nykylain mukaan

Perustuslaki täsmentää, että sivistyksellisiä oikeuksia toteutetaan siten kuin laissa erikseen säädetään. Olettaisi, että itsensä kehittämisestä säädettäisiin ainakin laissa vapaasta sivistystyöstä. Näin onkin vanhastaan ollut, mutta yllättäen vuoden 2010 uudistuksessa

viittaukset itsen, persoonallisuuden tms. kehittämiseen jäivät toiminnan tarkoituksen kuvauksesta pois. Näin kävi, vaikka jopa koulutuspolitiikkaa linjannut EU:n komission tiedonanto Euroopasta elinikäisen oppimisen alueena vuodelta 2001 pitää ykköstavoitteenaan itsen toteuttamista (personal fulfilment) (Komission tiedonanto... 2001). Tämäkin heijastaa sivistysajatuksen haurastumista Suomessa. Sivistyksen jälkikäikuja voi havaita pedagogiikan kannalta tärkeässä tarkoituksenaan lauseessa, jonka mukaan toiminnassa korostuu omaehtoinen oppiminen, osallisuus ja yhteisöllisyys.

Vapaan sivistystyön tarkoituksena uudessa laissa jäi sen perinteen toinen puoli, joka sekin on ajankohtainen ja tärkeä. Vanhastaan se sisältyi kansansivistyksen kansa-sanallaan dimensioihin kansa yläluokan vastakohtana ja kansa demokratian perusyksikkönä. Tavoite oli iskulauseen mukainen kehitys ”rahvaasta kansaksi” niin, että suvereeni kansa kykeni hallitsemaan itse itseään ja jokainen kansan jäsen sai käyttöönsä vastakehitetyn demokratian tarjoamat vaikuttamisvälineet.

Uudessa laissa toiminnan tarkoituksena määriteltiin *yhteiskunnan eheys, tasa-arvo ja aktiivinen kansalaisuus*. Vapaan sivistystyön tehtäviin lisättiin mm. *hyvinvointi*. Kuvaus on läheistä sukua sille, miten sosiaalipedagogiikka tulkitsee tehtävänsä. Yhteiskunnan eheyden ja tasa-arvoisuuden korostus kuvastaa huolta, jota lainsäätäjät tuntevat sosiaalisten ongelmien, pahoinvoinnin ja hyvinvointierojen kasvusta. Myös aktiivisen kansalaisuuden monet mittarit ovat hälyttävän huonoja. Huomionarvoista on, että suurelta osin koulutustaustan eroihin palautuva kansalaisten eriarvoisuus kasvaa. Demokratiasta on tulossa hyväosaisten keino ohjata yhteiskunnan kehitystä.

Aktiivinen kansalaisuus sivistystyön tarkoituksena vaatii paljon uutta osaamista. Siinäkin sivistysteoria ja -pedagogiikka on keskeinen näkökulma. Voidaan tietysti vieraskasvatuksena opettaa sellaista, joka koskee esimerkiksi kansalaisuuden instituutioita ja niiden historiaa. Mutta sivistäjän tehtävä ei ole opettaa sitä, mitä ihmisen tulee ajatella yhteiskunnan kehityksestä ja sitä ohjaavista arvoista. Demokratia on mieltä vailla ilman oletusta, että jokainen kansalainen ajattelee ja toimii oman harkintansa mukaan. Oleellista tässäkin on sivistysprosessin, erityisesti itsetoiminnallisuuden, kannustus ja kunnioitus. Tämä ei

estä kasvattajaa ilmaisemasta odotusta vaihtoehtoja etsivästä ja muutokseen suuntautuvasta toimijuudesta (Ryynänen 2011).

Uskallus ilmaista itseään, kyky neuvotella, kyky tunnistaa erilaisuutta, kyky ratkaista ristiriitoja rauhanomaisesti ja kyky ilmaista oma kanta eri välinein ovat kansalaiskasvatuksen ydintä ja samalla sivistyspedagogiikan ominta työtapaa. Sivistystyö luo demokraattista kulttuuria. Ruotsalaiset sanovat osuvasti, että kansansivistys muokkaa työtapansa, metodiensa ja pedagogiikkansa avulla maaperää, jossa ihmisistä kasvaa itsenäisiä ja kriittiseen arviointiin kykeneviä yksilöitä (Folkbildningens framsyn 2004). Suomessa Nivalan (2008) kansalaiskasvatusta nykyaikana erittelevä tutkimus on myös vapaan sivistystyön kannalta tärkeä perusteos.

Sosiaalipedagogiikan tarve

Valtio suuntaa vapaata sivistystyötä aktiivisen kansalaisuuden ohella huono-osaisiin. Siitä halutaan tehdä hyvinvoinnin pedagogisen strategian toteuttaja. Vapaan sivistystyön kenttä on monin tavoin hämillään sille tarjotusta suunnasta. Suuri osa viime vuosikymmenten toiminnasta on keskittynyt tukemaan ihmisten itsensä kehittämistä. Tehtävä koetaan edelleen arvokkaaksi. Sosiaalisen eheyden tarkoituksia palvelevaa pedagogista osaamista ei ole aikoihin tietoisesti kehitetty.

Vaatus edetä kohti sosiaalipedagogisempaa toimintaa törmää myös taloudellisiin ehtoihin. Vapaan sivistystyön rahoitus on laadittu maksukykyistä kysyntää varten. Huono-osaisilla ihmisillä on harvoin maksukykyä. Valtion tähdentämän tarkoituksen ja valtion tarjoamien keinojen välillä on räikeä ristiriita. Ristiriitaa havainnollistaa Hämäläisen (1996) alaston kuvaus hyvinvoinnin käänköpuolesta: sosiaalipedagogiikka etsii köyhyyden, rikollisuuden, alkoholismien, väkivallan, sosiaalisen avuttomuuden, koulutuksesta ja työstä syrjäytymisen, mielenterveyden häiriöiden, asunnottomuuden ja perhe-elämän vaikeuksien tuomiin ongelmiin ratkaisuja, jotka nousevat kasvatuksen, oppimisen ja inhimillisen kasvun käsitteistä.

Vapaa sivistystyö toimii ehkä kaikkienkin ongelmien osalta ennalta ehkäisevästi. Osaa ongelmista, erityisesti koulutuksesta ja työstä syrjäytymistä sekä sosiaalista avuttomuutta, sivistystyö korjaa jo nyt. Esimerkiksi kokemukset kansanopistojen kymppiluokista ovat rohkaisevia. Silti useimmat luettelon kohdat ovat sellaisia, että niihin on syytä tarttua varovaisesti. Etenkin ns. ilkeät ongelmat vaativat paljon erityistä osaamista ja riittävät resurssit, joita opettajakunnalla ei nyt ole. Sivistystyö voi periaatteessa olla oikea lääke moniin sosiaalisiin ongelmiin, mutta sitä on mahdoton toteuttaa oppilaan maksukykyä edellyttävin rahoitusperustein. Silti itse työn tärkeys on ilmeinen ja siihen pitäisi voida ainakin osassa oppilaitoksia tarttua.

Poliittinen ja pedagoginen

Yksi Juha Hämäläisen (2006) arvokkaista kontribuutioista suomalaisen keskusteluun on ollut sen seikan tähdentäminen, että hyvinvointiin tarvitaan kaksi toisiaan tukevaa strategiaa: poliittinen ja pedagoginen. Hyvinvointi on yhtäältä sosiaalipoliittisen järjestelmän kehittyneisyyttä: sosiaalista turvaa, tulonsiirtoja ja palveluja (poliittinen strategia). Toisaalta hyvinvointi on inhimillisten kasvuprosessien kautta syntyvää yhteiskunnallista toimintakykyä, osallisuutta, osallistumista ja sisäistä elämäntähtäystä (pedagoginen strategia). Niemelä ja Niemelä (2011) ovat kuvanneet poliittista strategiaa valtaannuttamiseksi, pedagogista voimaannuttamiseksi. Molempia tarvitaan.

Poliittisen ja pedagogisen strategian edustajilla on vähän keskinäisiä kosketuksia, huono toistensa ymmärtäminen ja paljon keskinäisiä ennakkoluuloja. Monen sosiaalipoliitikon usko siihen, että ongelmat voidaan korjata rahalla, toimii, mutta vain osassa tapauksista. Osaa ongelmista raha pahentaa. Toisaalta pelätään, että pedagoginen strategia tarkoittaa paluuta moralisointiin. Siksi on tärkeä löytää uusi ote strategioihin ja niiden yhteistyöhön.

Yhteiskunnan eheyteen tarvitaan *sekä* sosiaalipolitiikan kyky tukea ihmistä tulonsiirtoin ja palveluin että sosiaalipedagogiikan kyky synnyttää uutta ymmärrystä ja uutta toimintavalmiutta. Avainasemas-

sa on itse kunkin omien potentiaalien löytäminen ja niille rakentuva itsen kehittäminen tavalla, jossa sivistys todellakin käsitetään ”ihmisen kehityspotentiaaliin perustuvaksi inhimillisen kasvun prosessiksi”, jolle pitää antaa mahdollisuus ”varattomuuden sitä estämättä”.

Tämän käsittelyn jälkeen tiivistän sosiaalipedagogiikan annin vapaalle sivistystyölle kolmeen kohtaan.

1. Sosiaalipedagogiikka voi auttaa vapaata sivistystyötä tunnistamaan uudelleen sivistyksen ja sivistystyön itseä kehittävän ytimen ja palauttaa sivistysteorian ja sivistyspedagogiikan kehittämiskohteiksi. Vapaa sivistystyö tai mikään koulutus ei kykene ilman tätä perustaa tukemaan myöskään yhteiskunnan eheyttä ja aktiivista kansalaisuutta. Itsen kehittäminen tulisi myös laissa palauttaa vapaan sivistystyön ydintarkoitukseksi.
2. Sekä tasa-arvottehtävää että aktiivisen kansalaisuuden tavoitetta toteuttaessaan vapaa sivistystyö tarvitsee valtavan paljon sosiaalipedagogista osaamista. Olisi kovin tähdellistä, että sosiaalipedagogisen koulutuksen saaneet hakeutuisivat vapaan sivistystyön tehtäviin. Myös nykyisten opettajien jatko- ja täydennyskoulutuksen tarve on suuri, jos annetusta eheyden ja tasa-arvon tavoitteesta aiotaan todella tehdä totta.
3. On löydettävä uusia keinoja kombinoida hyvinvoinnin poliittinen ja pedagoginen strategia, myös niin, että yhteiskunnan eheyttä ja tasa-arvoa palveleva sivistystyö tehtäisiin tosiasiallisesti mahdolliseksi. Jos ”ihmisen kehityspotentiaaliin perustuva inhimillisen kasvun prosessi” saadaan sosiaalipedagogisin keinoin käyntiin, sen sosiaalipoliittinen mahdollistaminen maksaa itsensä nopeasti ja monin kerroin takaisin.

Lähteet

Folkbidningens framsyn 2004. Framtidens folkbildning, roll och uppgifter. Stockholm: Folkbildningsrådet.

Gustavsson, B. 1998. Bildning i vår tid. Om bildningens möjligheter och villkor i det moderna samhället. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Halme, A. 2003. Eteen eestä ihanteen. Kansanopistoelämää Lahdessa 1893–1939. Helsinki: Kansanvalistusseura.

- Holmström, B. 2014.* Tunnetun taloustieteilijän arvio suomalaisista: Ylikoulutettuja alisuoriutujia. Petri Sajarin tekemä haastattelu. Helsingin Sanomat, 13.4.2014.
- Hämäläinen, J. 1996.* Sosiaalipedagogiikan oppihistoriallinen kehitys Saksassa. Kuopion yliopiston julkaisuja. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Hämäläinen, J. 2006.* Hyvinvoinnin kaksi strategiaa: poliittinen ja pedagoginen. Kirjassa P. Niemelä & T. Pursiainen (toim.) Hyvinvointi yhteiskuntapoliittisena tavoitteena. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia nro 62. Kuopio: Kuopion yliopisto, 16–29.
- Hämäläinen, J. 2007.* Nuorisokasvatuksen teoria sosiaalipedagogisessa kehyksessä. Kirjassa E. Nivala & M. Saastamoinen (toim.) Nuorisokasvatuksen teoria – perusteita ja puheenvuoroja. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, 169–200.
- Komission tiedonanto:* Eurooppalaisen elinikäisen oppimisen alueen toteuttaminen 2001. KOM (2001) 678. Bryssel: Euroopan yhteisöjen komissio.
- Korsgaard, O. 1997.* Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. Århus: Gyldendahl.
- Korsgaard, O. 2004.* Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år. Köpenhamn: Gyldendahl.
- Madsen, B. 2001.* Socialpedagogik. Lund: Studentlitteratur.
- Malinen, A. 2000.* Towards the essence of adult experiential learning. A reading of the theories of Knowles, Kolb, Mezirow, Revans and Schön. Jyväskylä: SoPhi.
- Niemelä, J. & Niemelä, S. 2011.* Hyvinvoinnin sivistysstrategia. Teoksessa A. Pohjola & R. Särkelä (toim.) Sosiaalisesti kestävä kehitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 128–143.
- Niemelä, S. 2011.* Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa. Helsinki: KVS.
- Niemelä, S. 2013.* Johdatus sivistyspedagogiikkaan. Teoksessa A. Harju & J. Rantala (toim.) Sivistymisen idea. Vapaan sivistystyön eetosta etsimässä. Helsinki: Sivistysliitto Kansalaisfoorumi, 121–143.
- Nivala, E. 2008.* Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehitys. Kuopio: Snellman-instituutin A-sarja 24/2008.
- Ryynänen, S. 2011.* Nuoria reunoilla. Sosiaalipedagoginen tutkimus rikollisuuden ja väkivallan keskellä elävien nuorten kasvun tukemisesta brasilialaisessa kansalaisjärjestössä. Tampere: Tampere University Press.

- Sahlberg, P. 2014.* Näin koulu ei kehity. Joanna Palmenin tekemä haastattelu. Image, helmikuu 2014, 9.
- Siljander, P. 1982.* N.F.S. Grundtvigin sivistyskäsitys ja kansanopiston tehtävä. Oulu: Oulun yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 11/1982.
- Sivonen, K. 2006.* Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Snellman, J. V. 1883.* Kirjoituksia aikakauskirjallisuuden alalta. Kääntänyt Agathon Meurman. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Uljens, M. 2009.* Allmän pedagogik som kritisk pedagogik. Teoksessa A. Kivelä & A. Sutinen (toim.) Teoria ja traditio. Juhlakirja Pauli Siljanderille. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 153 – 178.
- Virtanen, S. & Marjomäki, V. (toim.) 2005.* Kansanopistokirja. Helsinki: Kansanvalistusseura.